

Het studieveld der sociale wetenschappen

Sociale wetenschap en landbouwvoorlichting

Een overzicht van de problemen

Drs. A. J. Wichers

1. De voorlichting aan de agrarische bevolking.

Aan de Nederlandse agrarische bevolking staat een uitgebreide voorlichting ter beschikking. De landbouwtechnische voorlichting ontstond in de 90er jaren van de vorige eeuw tijdens de grote landbouwcrisis. Zij is in latere jaren uitgegroeid en verzorgt nog heden in hoofdzaak de technische en bedrijfseconomische voorlichting aan boer en tuinder. Zij ressorteert onder het Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening.

Voor na de oorlog is de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst sterk uitgegroeid. Zij omvat — over vijf takken van dienst verdeeld — ca. 200 academici en ca. 1200 niet-academisch gevormde voorlichtingsambtenaren en besteedt jaarlijks ca. 15 miljoen gulden. Nauw met de voorlichting verbonden is het apparaat van het landbouwonderwijs en dat van het landbouwkundig onderzoek. Voor deze activiteiten wordt per jaar ca. 35 miljoen gulden besteed; het personeel hiervoor bedraagt enkele duizenden. Voorts beschikt de Cultuurtechnische Dienst (voor agrarische reconstructieplannen als ruilverkavelingen, ontwateringen, herontginningen e.d.) over méér dan 100 miljoen per jaar. Deze dienst werkt met ca. 100 academici en ca. 300 technische ambtenaren. Zij doet ten dele ook voorlichting.

Sedert kort na de oorlog voeren deze takken van overheidsdienst hun taak uit in overleg met „het bedrijfsleven”. De organisaties van boeren en tuinders, die tot oogmerk hebben de economische en sociale belangen van de agrarische bevolking te behartigen (de z.g. standsorganisaties, die op levensbeschouwelijke basis zijn gevormd), zijn de gespreksgenoten in dit overleg. De verantwoordelijkheid van de boerenorganisaties neemt toe, doordat er een nieuwe activiteit van voorlichting is ontstaan. Dit is de „sociale voorlichting”. Zij is in opbouw en wordt geheel door de standsorganisaties uitgevoerd. De sociale voorlichting heeft ten doel aan boer en tuinder een juiste oriëntering

te verschaffen in de veranderende sociale en economische verhoudingen van onze samenleving.

Aanzienlijk ouder dan de sociale voorlichting, maar jonger dan de technisch-economische, is de huishoudelijke voorlichting ten plattelande. Deze wordt door diverse lichamen gegeven, o.a. door de Stichting Huishoudelijke Voorlichting ten Plattelande en door de Boerinnenbonden.

Inderdaad staat de agrarische bevolking een uitgebreide voorlichting ten dienste. Alleen de voorlichting aan de jeugd is weinig georganiseerd, maar voor bedrijf, huishouden en voor de algemene oriëntering is de voorlichting reeds gevestigd, of bezig zich te ontwikkelen.

Het doel van dit artikel is een overzicht te geven van de problematiek van de voorlichting aan de agrarische bevolking. Deze zal in hoofdzaak benaderd worden met de reeds lang gevestigde Landbouwvoorlichtingsdienst voor ogen. Maar telkens zullen ook de andere vormen van voorlichting ter sprake komen.

2. De voorlichtingssituatie.

Uit de voorgaande omschrijving volgt, dat de agrarische voorlichting zich afspeelt tussen twee duidelijke sociale groeperingen, n.l. een aantal georganiseerde lichamen — de voorlichtingsdiensten — enerzijds en de agrarische bevolkingsgroep anderzijds. Dit brengt ons in aanraking met de „voorlichtingssituatie”. Hieronder kan worden verstaan het geheel van omstandigheden en eigenschappen bij deze groeperingen, voor zover die voor het beloop van het voorlichtingsproces belangrijk zijn.

a. De voorlichtingssituatie bij de dienst.

Bij een ontrafeling van de voorlichtingssituatie bij de dienst komt men terecht bij problemen als: de soepelheid, waarmee de dienst zich aan veranderende omstandigheden kan aanpassen; de mate van scholing, die vereist is om in het vak bij te blijven en om overwicht op de voorlichtingen te hebben; de snelheid, waarmee nieuwe gezichtspunten binnen de dienst bekend kunnen worden; en vele andere. Het gaat hier om datgene, dat de sociologie, de sociale psychologie en de psychologie bij kunnen dragen op grond van algemene kennis van het georganiseerde lichaam en naar aanleiding van specifiek onderzoek. Met betrekking tot de Voorlichtingsdiensten is er tot nu toe weinig onderzocht. Over dit deel van de voorlichtingssituatie moeten wij ons dan ook beperken tot één opmerking.

Een belangrijk aspect van de voorlichtingssituatie met betrekking tot de dienst is wel de visie op het voorlichtingsgebeuren, die binnen de dienst algemeen is. Tot voor kort was deze geheel natuur-wetenschap-

pelijk. In deze visie wordt verreweg de meeste aandacht besteed aan de inhoud van de voorlichtingsboodschap, terwijl bij het overbrengen ervan een zekere vanzelfsprekendheid van aanvaarding wordt verondersteld. In deze visie wordt voorlichting bijna identiek gezien met de inhoud van de boodschap, terwijl weerstanden bij het publiek om het gebodene vlot te aanvaarden en toe te passen, onverklaard blijven. In algemene termen is wel bekend, dat de weerstanden met traditie en dergelijke zaken te maken hebben, maar tot een nader gedetailleerde kennis op grond waarvan het mogelijk is de methodiek bewuster te bepalen kan men moeilijk komen. Men meent dan dikwijls, dat de traditie het enige is, dat het publiek weerhoudt het aanbevolene toe te passen, zodat de vanzelfsprekendheid van de aanvaarding in dezelfde mate zal toenemen als de traditie uitslijt. Dat deze natuurwetenschappelijke visie tot voor kort algemeen heeft bestaan, mag geen verwondering wekken. De belangrijkste functionarissen in de dienst hebben te Wageningen een zuiver natuurwetenschappelijke opleiding gehad. Aan de hogeschool te Wageningen is het alleenrecht van de natuurwetenschappen feitelijk pas na de oorlog doorbroken. Niettemin moet men constateren, dat het praktische inzicht — zoals nader zal blijken — dikwijls juiste wegen heeft gevonden. Bovendien moet men opmerken, dat de sociale wetenschappen, welker bijdrage wij hier willen belichten, voor de oorlog nauwelijks klaar waren voor hun taak.

b. De voorlichtingssituatie aan de zijde van het publiek.

Over de eigenschappen van het publiek, die voor het voorlichtingsproces belangrijk zijn, is meer bekend, voornamelijk door het onderzoek van de laatste jaren aan de afdeling Sociologie en Sociografie van de Landbouwhogeschool. Prof. dr. E. W. Hofstee (benoemd in 1947) heeft dit onderzoek op gang gebracht door in geschrift, voordracht en discussie te wijzen op de wenselijkheid van sociologisch onderzoek met betrekking tot de problemen van de landbouwvoorlichting. In de loop der jaren zijn een aantal medewerkers hiermee bezig geweest. Thans werken op dit gebied: E. Abma, soc. drs. (Sociologie van het landbouw-organisatieleven), ir. A. W. van den Ban i.i. (landbouwvoorlichtingsproblemen), ir. B. Benvenuti (landbouwvoorlichtingsproblemen), dr. G. A. Kooy (college groepsbeïnvloeding) en A. J. Wichers, ec. drs. (landbouwvoorlichtingsproblemen). In de bulletins van de afdeling Sociologie en Sociografie en in een aantal andere publikaties zijn de resultaten voor een deel neergelegd. Niet alle werkzaamheden hebben strikt betrekking op de voorlichtingssituatie bij het publiek, maar een groot deel ervan wel, en dit rechtvaardigt de vermelding op deze plaats.

Enkele voorname punten, die uit dit onderzoek naar voren zijn gekomen, worden hier kort samengevat, omdat ze voor het vervolg van dit artikel van betekenis zijn.

1. In de beslissingen, die boer en tuinder nemen voor hun bedrijf is het van groot belang, wat andere boeren en tuinders uit de omgeving denken. Deze samenhang van opinies en beslissingen voor het bedrijf blijkt op vele manieren. Prof. Hofstee wees er reeds in 1947 op, dat in enkele delen van Groningen het akkerbouw-bedrijfstype overheerst, terwijl de bodem zich beter zou lenen voor de weidebouw. Een economische verklaring van dit verschijnsel kan niet sluitend geacht worden. Daarom wees de hoogleraar op het nabije voorbeeld van de Groningse kleibouwstreek met een toonaangevende boerenstand. Vermoedelijk hebben de bedoelde omliggende gebieden door dit prestige de akkerbouw gekozen in plaats van de weidebouw, waartoe het nabije Friesland het voorbeeld had kunnen zijn.

Het prestige van een tak van agrarisch bedrijf speelt in veel delen van het Nederlandse platteland mee. In de kleibouwstreek van Friesland betekent „Ik maak er land van”, dat men een stuk grond voor akkerbouw gaat bestemmen. In de Friese weidestreek betekent dezelfde zinsnede echter, dat men er grasland van gaat maken.

In Noord-Friesland kan worden opgemerkt, hoe een stand van kleine boeren, wier bedrijven door het wegvallen van de zeer rendabele pootaardappelteelt (wegens ziekten) relatief te klein zijn geworden voor de akkerbouw, uiterst moeizaam overgaat op een teeltplan met gewassen, waarvoor hun bedrijven niet te klein zijn. Er wordt hardnekkig gepoogd om met gewassen voor het grootbedrijf en met grootvee — zijnde het traditioneel bekende — voldoende inkomen te verwerven. Kleine pogingen om het eens met andere gewassen te proberen zijn er vele gedaan, maar tot consequente pogingen op basis van voldoende oriëntering en voldoende advies brengen het slechts enkelen. Dit is geen falen in de aanpassing, waarvoor in de eerste plaats individueel geldende redenen moeten worden gezocht, maar een falen, dat verklaard moet worden uit het feit, dat veel betrokkenen (a.h.w. de collectiviteit) van oordeel zijn, dat de kleine pogingen voldoende bewijs zijn, dat al het andere „niks” is. Voorts kan ter verklaring worden aangevoerd, dat de collectiviteit van oordeel is, dat de praktijk een betere leermeester is dan veel advies en een ruime oriëntering elders. Elke individuele bedrijfsgenoot, die voldoet aan deze algemeen geldende beoordelingen, is daardoor bij voorbaat verontschuldigd, als hij geen uitweg ziet.

Een geheel ander voorbeeld levert het tuinbouwgebied tussen Hoorn

en Enkhuizen (De Streek) op. Daar is een sterke zakelijke concentratie van de aandacht van de gemeenschap op de uitoefening van het vak waarneembaar, zodat men voor dit gebied kan spreken van een sterk „vak-ethos”. Ofschoon zo’n ethos in wezen conservatief is, vestigt het ieders aandacht op de waarde van het bijblijven in het vak en stelt het een goed vakmanschap in hoog aanzien. In vergelijking met andere gebieden (ofschoon zo’n vergelijking moeilijk is) mag voor De Streek dan ook van een hoog ontwikkeld vakmanschap worden gesproken.

Het gemeenschappelijke oordeel is dus bij de meer fundamentele beslissingen over het bedrijf van groot gewicht voor de gemiddelde bedrijfsgenoot. Over het algemeen heeft deze blijkbaar onvoldoende greep op de omstandigheden van een fundamentele beslissing, zodat hij geen eigen koers kan uitzetten. Hij verlaat zich op de anderen, en slechts enkele „pioniers” zijn in staat zich te onttrekken. Vervolgens verstrijken er jaren voordat de pioniers school maken.

Zo laat zich zelfs de stelling verdedigen, dat het agrarische vakmanschap — bij de huidige omstandigheden van het platteland en bij het huidige ontwikkelingspeil van de boerenbevolking — een sociaal produkt is. Een stelling overigens, die zich ook buiten de agrarische sfeer — zelfs bij een publiek met een betere algemene ontwikkeling — zal laten verdedigen.

2. De gedachten, die boer en tuinder hebben over hun bedrijf staan niet op zichzelf. Zij vertonen samenhang met gedachten, die zij, en hun vrouwen, hebben over zeer veel andere aspecten van het leven. De boerengezinnen vertonen dus een zekere eenheid van gedrag in bedrijf, huishouden, opvoeding van de kinderen en in het openbare leven. Deze samenhang kan men hun cultuurpatroon noemen.

Telkens weer blijkt deze samenhang bij onderzoek. Zoekt men de boeren bij elkaar, die modern zijn in hun bedrijf, dan vindt men, dat ze ook voor allerlei andere criteria de tendens hebben moderner te zijn, b.v. voor „levensstijl”. Voorts vindt men, dat de moderne boeren veel actiever in het openbare leven staan dan hun ouderwetse collega’s. Gaat men van de andere criteria uit (b.v. die van „levensstijl”), dan vindt men een moderner bedrijf als complement.

Dat deze samenhang er is, behoeft niet te verwonderen. Opvattingen over velerlei dagelijkse zaken vloeien immers — meer of minder consequent — voort uit meer centrale opvattingen, die daarachter liggen. Dit samenhangende stelsel van opvattingen over de buitenwereld kan men het referentiekader (frame of reference) noemen. Voor de moderne en ouderwetse cultuurpatronen, die wij zojuist noemden, zou men de referentiekaders, waaruit deze patronen voortvloeien, dynamisch

en statisch kunnen noemen. Van iemand met een statische instelling en die ouderwets is in zijn bedrijf, kan moeilijk verwacht worden, dat hij modern zal zijn in de opvoeding van zijn kinderen (b.v. in het leiden van de beroepskeuze). Alle mogelijke „onverenigbare” combinaties komen zeer zeker voor — zelfs in ruime mate — maar de statistische tendens is die van samenhang. „Cultural hybridity” is dus geen regel.

Door de centrale oriënteringen in een cultuurpatroon op te vatten als een referentiekader, wordt vooral het dwingende karakter van een gevestigd patroon van denken en handelen duidelijk. Als iemand in zijn dagelijks leven refereert aan de — bewust of onbewust aanwezige centrale gedachte — dat voedsel zijn waarde in het economische verkeer ontleent aan zijn absolute nuttigheid (hetgeen in de oorlog weer bleek, en dat in vroeger tijden in belangrijke mate waar was), dan is dit een basis op grond waarvan het moeilijk te begrijpen en te aanvaarden is, dat voedsel wel eens onverkoopbaar (b.v. fruitsoorten, waar in de markt geen vraag meer naar is) kan zijn. Om dit wel te kunnen begrijpen en aanvaarden (hetgeen de basis is voor een soepele aanpassing van het bedrijf aan de markt) moet de centrale gedachte van een prijspeil naar ruilwaarde (een peiler waarop een vrije ruilverkeersmaatschappij berust) bewust of onbewust geheel zijn aanvaard. Vooral bij boerenbevolkingen, die slechts enkele generaties terug nog in belangrijke mate zelfverzorgend waren (niet ingeschakeld in de ruilverkeer) wil het economisch inzicht wel eens haperen.

Tevens maakt deze opvatting het begrijpelijk, dat modernisering dikwijls moeilijk moet zijn. Modern dóen vereist een overeenkomstig dénken, dus een geestelijke reorganisatie bij hen, die niet modern zijn. Hiertoe ontbreekt dikwijls de leiding en vooral de ouderen komen er niet meer aan toe. De moeilijkheden van de geestelijke reorganisatie verklaren de behoefte aan de sociale voorlichting, die in de inleiding genoemd is. Deze voorlichting is in de eerste plaats bedoeld om deze reorganisatie te leiden.

Een recent voorbeeld van botsing met een centraal deel van het boerendenken is de ontvangst van het onderzoek, dat — in opdracht van het Landbouwschap uitgevoerd — in het licht stelde, dat de niet-agrarische bevolking niet bijzonder vriendelijk over de boerenbevolking denkt. Dit onderzoek werd niet overal op het platteland welwillend ontvangen. Wij merkten in Noord-Friesland op, dat men het geld hiervoor slecht besteed vond (geruchten over fantastische bedragen deden de ronde), dat men twijfelde aan de juistheid van de uitkomst, dat men publikatie onjuist vond, en dat men de stedelingen ondankbaar vond (de oorlog!). De verklaring voor deze reactie zouden

wij slechts ten dele willen zoeken in onbekendheid met dit soort onderzoekingen en in de verwachting, dat geen enkele bevolkingsgroep het prettig zal vinden te worden geconfronteerd met een geringe populariteit. Wij vermoeden, dat in de reactie ook een ideologische factor (referentiekader) meesprekt, en wel het idee, dat iedereen de boeren nodig heeft, en dat de boeren een toonaangevend deel van de bevolking zijn (beide stoelend op de historische situatie van een agrarisch land met geringe welvaart). Dit onderzoek plaatst deze bevolkingsgroep onverhuld tegenover de onbewust waarschijnlijk nog niet aanvaarde waarheid, dat men numeriek en ideologisch een minderheid is.

3. Bronnen en middelen van voorlichting.

In de hiervoor beschreven voorlichtingssituatie staat de voorlichter met een aantal middelen om de mensen te bereiken in de hand. Volgens een — overigens beperkt bruikbare — numerieke indeling zijn deze middelen:

1. Het individuele contact, waarbij de voorlichter de cliënt bezoekt (schrijft, opbelt) of waarbij de voor te lichten persoon contact zoekt met de voorlichter.

2. Het contact met kleinere groepen, zoals in lezing, op een demonstratie, in studiegroepen en op vele andere wijzen.

3. De massamiddelen, waarbij een niet-persoonlijk contact ontstaat met onbeperkte aantallen voor te lichten personen: pers, radio, film, vlugschrift en andere.

Dit brengt ons op het terrein van het wetenschappelijk onderzoek naar de communicatiemiddelen. Zien wij wel, dan ligt hier een in veel opzichten onbewerkt terrein, Zijdelings kan geprofiteerd worden van de ervaringen in de psychologie van de reclame, en meer rechtstreeks van de uitkomsten van de publicistiek en van het sociaal-psychologisch onderzoek in de kleine groep (group-dynamics, discussietechniek). Dit is echter slechts een deel van wat nodig is voor een vaste greep op de problematiek van de middelen.

Nauw aansluitend aan het onderzoek in de voorlichtingssituatie is het onderzoek naar het prestige van de diverse bronnen van voorlichting en naar de waarderingen, die er leven voor de diverse middelen van voorlichting. Hierover is uit Amerika en uit eigen onderzoek iets bekend.

Het laat zich aanzien, dat het prestige van de voorlichtingsdienst als bron van voorlichting over het algemeen hoog is. Maar vermoedelijk

geldt ook, dat de voorlichtingsdienst op dit oogenblik niet of nauwelijks belangrijker is naar het gevoelen van boeren en tuinders, dan de informele voorlichting, die men van elkaar ontvangt. De waardering, die men voor de voorlichtingsdienst en voor de informele voorlichting heeft, kan van onderwerp tot onderwerp verschillen. Ook van streek tot streek worden zeer aanzienlijke verschillen gevonden; en zeker ook van cultuurpatroon tot cultuurpatroon. Wat dit laatste betreft: de moderne boer lijkt méér en bewúster de voorlichting van zijn collega's te waarderen dan de ouderwetse boer, al is hij er wat onafhankelijker van; maar de moderne boer is óók degene, die de voorlichtingsdienst bóven de andere boer of tuinder plaatst in veel gevallen, dat de ouderwetse boer dit niet doet. Dit maakt ons opmerkzaam op de positie, die de voorlichtingsdienst noodzakelijkerwijs moet innemen. Het feit, dat de informele voorlichting een zo belangrijke plaats blijft innemen — ook al ontleent deze veel van haar ideeën aan de formele bronnen van voorlichting — wijst ons op de afhankelijkheid van de voorlichtingsdienst van het vertrouwen van de openbaarheid. Het feit, dat de moderne boer aan de voorlichtingsdienst een zekere prioriteit in waardering toekent, wijst erop, dat dit vertrouwen mogelijk is. De voorlichtingsdienst kan hierdoor in toenemende mate het geformaliseerde centrum zijn van vorming van de normen voor het bedrijf, een functie, die vroeger geheel en al aan de openbare mening was toevertrouwd. Is zij dit centrum, dan is zij ook een onmisbaar onderdeel van het bedrijf. Wat de moderne industriële grootonderneming voor zichzelf aan wetenschappelijke inlichtingendiensten heeft, heeft het agrarische kleinbedrijf in deze ideale toestand dan gezamenlijk.

In het algemeen kan opgemerkt worden, dat boer en tuinder zich meestal duidelijk bewust zijn, dat zij, objectief gezien, voorlichtingsbehoefte zijn, al onderschatten de meesten verre de mate, waarin zij invloeden van buiten ondergaan in hun bedrijfsbeslissingen. Een merkwaardig verschil in subjectieve (zelf gevoelde) voorlichtingsbehoefte kwam in De Streek voor den dag t.a.v. bedrijf en huishouden. Terwijl mannen en vrouwen het erover eens waren, dat voorlichting voor het bedrijf onmisbaar was, en terwijl beide zich ook bewust waren, dat de informele voorlichting van de andere tuinder voor het bedrijf zeer belangrijk was, bleek eveneens, zowel bij mannen als bij vrouwen, dat zij de voorlichtingsbehoefte voor het huishouden véél minder voelden. Voorts bleken zij de omvang van de ondergane informele voorlichting (van vrouw tot vrouw) verre te onderschatten. In deze tijd mag vermoedelijk gelden, dat de objectieve voorlichtingsbehoefte voor het huishouden nauwelijks minder geacht mag worden dan die voor het bedrijf.

De diverse middelen, die door de bronnen (w.o. ook de organisaties en de handel, die hier niet ter sprake komen) kunnen worden gehanteerd, genieten een zeer verschillende waardering. Deze waardering hangt o.m. af van de functie, die de voorlichtingsboodschap moet vervullen. Is dit een informatieve, dan worden b.v. de massamiddelen hoger gewaardeerd dan wanneer het gaat om een beslissing over het al of niet toepassen van het medegedeelde. In het algemeen genieten de massamiddelen (behalve de vakpers, die een gemiddeld aanzien heeft, en enige andere uitzonderingen) geen hoge waardering. De voorkeur gaat dikwijls uit naar die middelen, waarbij de voorlichter in persoon aanwezig is.

Zoals reeds werd vermeld, zij dit alles met enige omzichtigheid medegedeeld. Ofschoon de resultaten in de Verenigde Staten en in Nederland tot nu toe behoorlijk overeenstemmen, is het onderzoek nog beperkt geweest. Deze beperktheid geldt niet alleen naar omvang, maar ook naar richting. Dit houdt o.m. in, dat de samenhang met de voorlichtingssituatie onvoldoende is doorzocht. Zou b.v. de waardering voor de massamiddelen gaan stijgen naarmate de agrarische bevolking beter ontwikkeld en dynamischer wordt? Voorts houdt de beperking in, dat de middelen van voorlichting in het onderzoek zijn betrokken zoals ze thans door de Landbouwvoorlichtingsdienst worden gehanteerd. Hoe zal de waardering komen te liggen, als ze door andere bronnen van voorlichting worden gehanteerd (b.v. door de handel, die veel minder prestige heeft)? Hoe zal de waardering komen te liggen, als de middelen op andere wijze worden gebruikt dan nu het geval is? Publicisten menen, dat in de agrarische vakpers nog talrijke journalistieke verbeteringen kunnen worden aangebracht. Mogelijk stijgt dan de waardering. Het radioprogramma voor de landbouw, zoals dat tot voor kort op maandagavond werd gegeven, werd weinig gewaardeerd. Hoe zal de waardering komen te liggen bij een consequentere toepassing van radiovakmanschap? Met name het terrein van de massamiddelen zal verrassingen kunnen opleveren, omdat een goede greep het hier zo sterk plotseling kan „doen”.

Voorts is er het weinig onderzochte probleem van de samenhang tussen de waardering voor een middel of bron van voorlichting en de werkelijke invloed. Naast sociologisch onderzoek vereist dit psychologisch onderzoek. In samenhang hiermee is ook nog weinig bekend, waar de invloed op berust, en van welke motiveringen uitgegaan zou kunnen worden. Alleen op het terrein van de reclame is hier in omvangrijke mate aan gewerkt. Op het terrein van de voorlichting is ons eigenlijk alleen bekend het onderzoek, dat in het Amerikaanse leger in de laatste oorlog is verricht naar de waarde van voorlichtingsfilms

op het moreel; deze invloed werd als vermoedelijk niet groot beschreven.

Een laatste aspect, dat wij hier willen belichten is, dat met de meeste middelen van voorlichting een select publiek wordt bereikt. Uit het onderzoek blijkt duidelijk, dat alle uitingen van voorlichting, die in hoge mate vrijwillig worden ondergaan (denk b.v. aan individuele voorlichting op aanvraag, bezoek van lezing of demonstratie, lidmaatschap van een studiekering enz.) bijna alle het „betere” publiek trekken, zodat in het algemeen geldt: hoe groter de objectieve voorlichtingsbehoefte, hoe geringer de deelneming aan alle vormen van voorlichting.

In het vervolg van dit artikel zullen wij dan ook stuiten op de neiging in de Voorlichtingsdienst om middelen te vinden, die een zich onttrekken van hen, die objectief het meest voorlichtingsbehoefstig zijn, moeilijker maken.

De grote waarde, die aan de informele voorlichting van boer tot boer wordt gehecht, maakt ons erop attent, dat het de moeite waard moet zijn om in de voorlichting meer aandacht te schenken aan de „local leaders”, zodat ook via hen de achterhoede zoveel mogelijk wordt bereikt.

4. Doel en methodiek van de voorlichting.

De verkenning van de voorlichtingssituatie en het onderzoek van de middelen kunnen als diagnostiserende activiteiten worden beschouwd. Zij liggen op de terreinen van de sociologie, de sociale psychologie en ten dele op het terrein van de individuele psychologie. Zij kunnen de voorlichter tot een kennend mens maken. De voorlichter moet echter in de eerste plaats de willende mens zijn, die — eventueel met improvisatie op punten, waar de diagnose faalt — een opvoedingsprocedure wil ontwerpen. De hoogte van de drempel, die er ligt tussen een min of meer samenhangende, maar toch vrij passieve kennis uit het voorgaande, en de systematische toepassing van deze kennis, mag niet worden onderschat. Er is dus reden aandacht te schenken aan de methodiek en daarmee het terrein van de sociale pedagogie te betreden. Het methodische voorlichtingsstreven is uiteraard — dit is existentieel gegeven — niet denkbaar zonder doeleinden, en doeleinden niet zonder normen. Behalve een beschouwing van de methoden is dus ook die van de doeleinden en normen nodig.

a. Doel van de voorlichting.

Het ligt wel niet op de weg van de empirische wetenschap om de doeleinden te stellen. Deze doeleinden houden immers steeds een

keuze in, die als zodanig niet als wetenschappelijk juist of onjuist kan gelden. Het beleid, en hierachter de levensbeschouwelijke bewegingen, blijven hiervoor verantwoordelijk.

Wel op de weg van de empirische wetenschap ligt echter om de gestelde doeleinden te toetsen op de erin vervatte normen, en mogelijk ook op de mate, waarin zij doordacht zijn en passen in een groter geheel. Deze toetsing kan niet alleen betrekking hebben op de beleidsvormende instanties (b.v. regering en politieke partijen), maar ook op de uitvoerende dienst zelf. In het laatste geval gaat het om het „eigen gezicht” van de dienst. „Wat wil deze dienst eigenlijk uit zichzelf?” zou hier de openingsvraag kunnen zijn. Men zou dit ook onder kunnen brengen bij de hiervoor genoemde „voorlichtingssituatie bij de dienst”. Maar door de nauwe relatie van doel en methodiek — zonder doel is een methodiek immers ondenkbaar — lijkt een vermelding hier op zijn plaats.

Wij zullen hier niet ingaan op de doeleinden bij de beleidsvormende instanties, doch de opmerkingen beperken tot het „eigen gezicht” van de dienst.

Het ligt voor de hand, dat in de dienst de doeleinden van haar voorlichting meestal in technische, economische of organisatorische termen worden gesteld. Maar ook sociologisch zitten hier belangwekkende aspecten aan.

Na de oorlog wordt er in de dienst gestreefd — en in de landbouwpolitiek is dit aanvaard — naar vermindering van het aantal „te kleine” landbouwbedrijven. Hiervoor is een in de eerste plaats economische argumentering aanwezig. „Te klein” wordt wel omschreven als: zó klein, dat in de tegenwoordige economische verhoudingen nauwelijks of niet verwacht kan worden, dat zo’n bedrijf een inkomen zal opleveren, dat minstens gelijk is aan dat van de landarbeider (boven wie de kleine boer zich sociaal verheven voelt). Aan deze bedrijven worden zoveel mogelijk de prikkels onthouden om te blijven bestaan (vooral: door de volgende generatie te worden overgenomen) en prikkels worden toegediend dat zij zoveel mogelijk worden opgeheven. Deze stimulantia zijn b.v.: een ruimere beroepskeuze; uitkoop bij ruilverkaveling (zodat niet de toevallige gegadigde het bedrijfje overneemt); overplaatsingen naar de Zuiderzeepolders, e.d. Het kan als economisch wenselijk worden gesteld, dat dit gebeurt, omdat de kleine bedrijven hoge kostprijzen hebben (o.m. doordat de arbeidsproductiviteit er klein is). Hun handhaving zou dus gemakkelijk uitlopen op of hogere garantieprijsen of subsidiëringen, die beide ten laste van de gehele gemeenschap komen. De te kleine bedrijven zijn dus economisch disfunctioneel. Hieraan kan worden toegevoegd, dat zij waar-

schijnlijk ook sociaal disfunctioneel zullen zijn, doordat ze noch aan het bedrijfshoofd, noch aan de samenleving op de duur een gevoel van tevredenheid zullen verschaffen.

In deze motivering van het doel is mogelijk al wat ruimer aandacht besteed aan de sociologische kant dan gewoonlijk het geval is. Er is sociologisch echter veel méér aan op te merken, dat veel zeldzamer is in de officiële literatuur. Zo kan worden opgemerkt, dat het stellen van het landarbeidersinkomen als minimumgrens betekent, dat men streeft naar handhaving van de aloude sociale hiërarchie, waarbij de boer boven de landarbeider staat. Voorts, dat men streeft naar een versterking van het zelfstandige ondernemerschap. Dit is een westerse voorkeur. Bovendien betekent het argument van de geringe arbeidsproductiviteit, dat men zich gaarne conformeert aan de algemeen westerse voorkeur voor economische „vooruitgang”. Het woord vooruitgang, dat deze economische waarde-prioriteit inhoudt, wordt dan ook veelvuldig gebruikt. Achter de voorkeur voor economische vooruitgang kan men weer een voorkeur voor de modern-rationele boer vermoeden.

Wat wij in deze analyse te kennen hebben willen geven is niet, dat het „erg” zou zijn, dat deze voorkeuren bestaan — wij moeten ons hier zoveel mogelijk van een oordeel onthouden —, maar dat het juist geacht kan worden (dus wéér een voorkeur?), dat men zich in de dienst de eigen voorkeuren bewust zal zijn.

Voor een „dienst” met een „dienende” taak kan het — juist om deze taak — verhelderend zijn, als men zijn eigen inzichten kent. Want deze kennis kan de eigen voorkeuren in die mate relativieren, als nodig kan zijn in het contact met vertegenwoordigers van botsende inzichten. Er is reeds op gewezen, dat het eigen gezicht deel is van de voorlichtings-situatie. Hierin vindt de ontmoeting plaats met b.v. de boer, die beslist niet rationeel wil zijn, maar wél zeer standsgevoelig is. De ontmoeting kan er alleen maar doorzichtiger van worden, als de voorlichter hierin ook zijn eigen voorkeuren kent. Bovendien kunnen de tijden en daarmee de voorkeuren veranderen. De bewuste kennis kan ook in dit geval de souplesse van het dienende orgaan ten goede komen.

Nog een voorbeeld, dat de schrijver meent te kunnen vermelden, betreft de huishoudelijke voorlichting. Waarnemers berichten uit de Verenigde Staten, dat de huishoudelijke voorlichting aldaar sterk werkt op de verburgerlijking van de plattelandsbevolking. Incidentele waarnemingen in Nederland (schrijver heeft b.v. eens op sociaal inzicht geëxamineerd bij reeds in functie zijnde huishoudschool-leraresen) schijnen erop te wijzen, dat dit voor Nederland ook min of meer geldt. Door zich de burgerlijke afkomst van allerlei inzichten in de

opvoeding van de kinderen (b.v. in rechten en plichten in het gezin), in tafelmanieren, in huisinrichting, enzovoort, niet bewust te zijn, zou de lerares zich tegenover de leerling (of tegenover de voorlichtingscliënt) kunnen plaatsen met een „natuurlijk is het zús en niet zó”, of zonder meer klaar kunnen staan met een oordeel van „beter” of „minder”. In plaats daarvan zou zij voor haar taak dikwijls beter gebaat zijn met een denken in termen van „zo” en „anders” om pas later (want een keuze zal dikwijls gemaakt moeten worden) over te gaan op een „liever zús dan zó”.

Dat bij deze voorkeuren meespeelt, dat de voorlichtingsinstanties gaarne een „glad stuk werk” afleveren, ligt ook voor de hand. Waarschijnlijk is dit een van de voornaamste drijfveren, dat men een cliënt tracht te conformeren aan een meerderheid, aan het eigen milieu van de voorlichter, of aan een milieu dat de voorlichter goeddunkt. Het lijkt de moeite waard de aanwezigheid van deze drijfveren nader te onderzoeken. Eveneens lijkt het de moeite waard de voorlichters op deze punten te vormen voor hun taak.

Deze uiteenzettingen doen meteen zien, dat een goed uitgeruste voorlichtingsinstantie — we komen hier wederom op een sociaal-functioneel aspect — een apparaat is van sociale controle. Het helpt mee de toekomstige configuratie van bedrijven, huishoudingen en van mensen op de bedrijven te bepalen. In het gedeelte over bronnen en middelen werd al vermeld, dat de voorlichtingsdienst, naarmate zij meer het vertrouwen van het publiek geniet, een geformaliseerd centrum is voor de vorming van normen voor goed bedrijfsbeheer. In dit gedeelte is besproken, dat die invloed eigenlijk verder reikt, en dat zij dikwijls een invloed zal zijn, die tracht te conformeren aan enkele idealen. Aan het begin van dit artikel werd opgemerkt, dat de Rijkslandbouwvoorlichtingsdienst de verantwoordelijkheid niet meer alléén draagt. Het „bedrijfsleven” (de boerenorganisaties) draagt deze mede en voert zelf ook een belangrijk stuk voorlichting (n.l. de sociale voorlichting) uit. Tezamen hebben deze instanties een stuk van de grotendeels informele sociale controle van het vroegere platteland overgenomen.

b. Methodiek van de voorlichting.

Uit het voorgaande vloeit voort, dat de methodiek van de voorlichting kan worden omschreven als de tactiek van het voorlichtende optreden op grond van kennis van de voorlichtingssituatie, kennis van de middelen van voorlichting, en kennis van het doel.

In het woord tactiek ligt naar schrijvers mening goed besloten, dat het hier gaat om toegepaste wetenschap in dienst van een doel.

Logisch gezien is de methodiek het sluitstuk van alle wetenschappe-

lijke bemoeiing met de voorlichting. Een vaste greep op de methodiek is dus ook pas mogelijk ná een vaste greep op de voorlichtingssituatie, de middelen-kennis en het doelbewustzijn.

Niettemin is het wel mogelijk om met betrekking tot de methodiek van de landbouwvoorlichting enige interessante verschijnselen te signaleren en te commentariëren. Enkele indelingen naar methodiek geven hiertoe de gelegenheid. De eerste indeling zal zijn naar de middelen, waarop in hoofdzaak wordt vertrouwd bij de voorlichting.

1. Voorlichting, die het individuele contact met de bedrijfsgeenoot als de hoeksteen beschouwt. Naar wij uit mededeling en ervaring menen te mogen stellen, is dit de hoofdzakelijke methodische oriëntering van de landbouwvoorlichting geweest tot ver in de oorlog. De overige middelen van voorlichting werden daarnevens gehanteerd (spreekbeurten, demonstraties en proefvelden, artikelen in de vakpers enz.). Tot systematische tournees of campagnes kwam het zelden. Het actuele werd zeker aan de orde gesteld (b.v. in de vakpers en op spreekbeurten) en de problemen werden ook wel opgezocht, maar minder systematisch dan thans. Mede doordat de personeelsbezetting niet veel méér toeliet, wachtte men overwegend op de aanvragers. Zij werden dan in de eerste plaats in individueel bezoek voorgelicht.

Bij de behandeling van de middelen van voorlichting wezen wij reeds op de selectiviteit, die aan de meeste middelen kleefte, zeker bij een passieve toepassing. De aldus gegeven voorlichting kwam dan ook in hoofdzaak terecht bij de „betere” boeren. Bij een onderzoek naar de contacten van een van de Nederlandse voorlichters bleek dit dan ook duidelijk, zeer tot de verbazing van de voorlichter zelf. Hij dacht, dat hij „zo'n beetje overal” kwam.

2. Voorlichting, die hoofdzakelijk gebruik maakt van massamiddelen. De huishoudelijke voorlichting in Nederland is voornamelijk op deze middelen gebaseerd. De bureaus en organisaties op dit terrein trachten dikwijls door vlugschrift, radiovoordracht en artikelen in de damesbladen haar voorlichting te geven. Voorts wordt gebruik gemaakt van de korte cursus en van de spreekbeurt om het publiek te bereiken en soms ook van individuele voorlichting. Maar door de omvangrijke beluistering van radioprogramma's voor de huisvrouw en door de ruime verspreiding van de damesbladen, valt het gebruik van massamiddelen voor deze voorlichting sterk op. In een onderzoek in De Streek viel ons ook de hoge plaats op, die de vrouwen aan de damesbladen en aan de radio toekenden in de rij van middelen van voorlichting. Waarop deze plaatsing berust, is nog te weinig bekend

(o.a. of de afwezigheid van een uitgebreid systeem van vormen, waarbij de voorlichtster persoonlijk optreedt, hiermede te maken heeft). In het algemeen is te weinig van de massamiddelen — die vermoedelijk zeer extreme posities kunnen innemen — bekend, dan dat een beoordeling van een methodiek, die zich hier vooral van bedient, mogelijk is.

3. Voorlichting, die in hoofdzaak met groepsmiddelen van voorlichting werkt. In de numerieke indeling van de middelen van voorlichting, die wij onder „Bronnen en middelen” hebben gegeven, komen bij „contact met kleinere groepen” middelen voor, die wij hier liever uit zouden sluiten. Dit is b.v. de lezing, vooral als de discussie naderhand niet slaagt. Voor een groepsmethode mogen alleen die middelen overblijven, waarbij de groep als meningsvormende eenheid min of meer wordt ingeschakeld. Onder Voorlichtingssituatie hebben wij beschreven hoe belangrijk het gezag van de groep is, vooral in fundamentele beslissingen. Vele malen is dan ook opgemerkt, dat b.v. een individueel gegeven advies wel met „ja, ik zal het doen” werd beantwoord, maar nooit werd opgevolgd. Afgezien van allerlei andere redenen (b.v. een over het hoofd gezien financieel onvermogen) is de reden vermoedelijk dikwijls, dat de voorgelichte zich te veel geïsoleerd voelt met dit individueel gegeven advies. Het sluit bij hem persoonlijk te weinig aan en hij mist daarom de morele steun van de groep. Middelen van voorlichting, die het gezag van de groep bij de meningsvorming inschakelen, hebben daardoor kans effectiever te zijn. Enkele van deze middelen hebben bovendien het „voordeel”, dat ze het publiek weinig mogelijkheid laten, zich aan haar invloed te onttrekken.

In de na-oorlogse jaren is de Landbouwvoorlichtingsdienst inventief geweest in het ontwikkelen van deze middelen. In een van de Rijks-tuinbouwconsulentschappen wordt een voorlichtingstoneelspel gegeven, waarbij de tuinder, zijn vrouw, zijn buurman, zijn zoon en de voorlichtingsambtenaren worden gespeeld „naar het werkelijke leven”. Ofschoon het publiek hier niet direct in de discussie betrokken is, mag dit spel vermoedelijk op deze plaats wel genoemd worden.

Een ander middel, dat na de oorlog enige opgang heeft gemaakt, is de studieclub. Onder leiding van een deskundige worden door een vaste groep mensen allerlei onderwerpen in studie genomen, b.v. de vergelijking van bedrijfsresultaten. Dit middel moge in hoge mate selectief zijn, voor de betrokkenen schijnt het meestal zeer efficiënt te zijn.

Een middel, dat weinig ontsnappingsmogelijkheid laat is de op geografische basis georganiseerde wedstrijd, b.v. de „boomgaardschouw”. Er wordt een gebied afgebakend en erbinnen wordt ieder gevraagd of hij meedoet aan een boomgaardkeuring. Bijna niemand blijkt zich te

durven onttrekken. Het gevolg is, dat in dat gebied de verzorging van de boomgaarden stukken vooruit gaat. Met name worden er jaren verwaarloosd gebleven maatregelen genomen. Zelfs degenen, die zich aan de wedstrijd als zodanig hebben onttrokken, doen nog mee in de betere verzorging.

Een middel, dat in de sociale voorlichting wordt toegepast, is de buurt-bijeenkomst. Een beperkt aantal buurtbewoners wordt bij een van de boeren of tuinders aan huis gevraagd. Het aantal niet-komers is hier belangrijk geringer dan bij een algemene bijeenkomst ergens in een café. De opkomst van de vrouwen is ook veel hoger. Voorts kan onder omstandigheden het gezamenlijke project worden toegepast. In een combinatie wordt dan een verbetering nagestreefd, b.v. selectie van aardappels, verbetering van een sortiment e.d.

Deze middelen van voorlichting vereisen over het algemeen veel tijd. Alleen een ruime personeelsbezetting laat het toepassen ervan op enigszins ruime schaal toe. Na de oorlog zijn de diensten aanmerkelijk uitgebreid, en nu kan worden opgemerkt, dat de na-oorlogse landbouw-voorlichting, door deze middelen in toepassing te brengen een belangrijke methodische verandering heeft ondergaan.

Een tweede methodische indeling kan worden gemaakt naar het terrein, dat met de voorlichting wordt bestreken. In de beschrijving aan het begin van dit artikel werd vermeld, dat een aantal diensten bemoeienis heeft met de voorlichting. Alleen voor de bedrijfsvoorlichting zijn er al vijf. Daarbij moet nog de genoemde dienst gerekend worden, die de agrarisch planologische reconstructies (ruilverkavelingen e.d.) uitvoert. De voorlichting door de handel, door boerenorganisaties en door allerlei andere instanties (b.v. beroepskeuze) laten wij dan buiten beschouwing. Niet iedere boer heeft voor zijn bedrijf met alle bedrijfsvoorlichtingsinstanties te maken, maar het is niet ongevoon, dat een boer met een veelzijdig bedrijf er met drie of vier tegelijkertijd te doen heeft. Deze verscheidenheid roept natuurlijk de nodige organisatorische problemen op, maar ook een belangrijk methodisch. Voor het methodische probleem kunnen wij de voorlichtingsterreinen verdelen in dat van het bedrijf, van het huishouden, en het sociale terrein. Vervolgens kan onderscheid gemaakt worden tussen partiële en integrale voorlichting. Partiële voorlichting noemen wij dan het gescheiden optreden van een voorlichtingsorgaan op één van de drie terreinen bij de cliënt. De coördinatie kan hierbij aan de top wel aanwezig zijn, maar aan de basis treedt de voorlichter zonder direct contact met de overige voorlichters op.

Integrale voorlichting noemen wij het gecoördineerd optreden van een

aantal voorlichtingsorganen ten behoeve van één project. Bij de behandeling van de voorlichtingssituatie is ter sprake gekomen, dat er een wezenlijke samenhang is in doen en laten (en in denken) van de voor te lichten personen op al deze terreinen. Wij noemden toen de sociale voorlichting reeds als de voorlichting, die op meer fundamentele wijze de agrarische bevolking moet helpen een juiste oriëntering in onze samenleving te vinden. Maar het laat zich denken, dat een sociale voorlichting, die bij de cliënten gecoördineerd optreedt met de bedrijfsvoorlichting en met de huishoudelijke voorlichting, effectiever kan zijn.

Na de oorlog vinden wij dan ook een ontwikkeling in de richting van de integrale voorlichting. Zo heeft de landbouwvoorlichtingsdienst naar Frans voorbeeld het initiatief genomen tot twee „voorbeelddorp”-projecten. Gedurende enkele jaren werd in deze dorpen (door de voorlichting te coördineren en te intensiveren) een campagne gevoerd voor verbeteringen in het bedrijf en in huis. De resultaten waren aanzienlijk. Een lichaam, dat op deze integrale basis is georganiseerd, is de Stichting tot Ontwikkeling van de Komgrondengebieden. Deze stichting werkt in het midden-Nederlandse rivierengebied, waar een aanzienlijke achterstand in de agrarische ontwikkeling is ontstaan. In de coördinatie worden hier ook ruilverkavelingen uitgevoerd (ruimtelijke herindeling, b.v. bijeenvoegen van verspreid grondgebruik, wegenaanleg, ontwateringsherziening en zelfs boerderijverplaatsing). Daar de problemen deels ook van ruimere waterstaatkundige aard zijn, is ook de Rijkswaterstaat mee in deze coördinatie betrokken. De nieuwste ontwikkeling op dit gebied zijn de „streekverbeteringsplannen”. Hiervan zijn er ruim 40 opgezet en ten dele reeds begonnen. In de Streekverbeteringsplannen omvat de integratie dikwijls eveneens de ruilverkaveling.

Deze geïntegreerde voorlichting wordt niet „bij, over en zonder” de bevolking opgezet. Integendeel; de bevolking wordt er zo nauw mogelijk in betrokken. Met een ruime plaatselijke vertegenwoordiging worden de plannen opgezet en men tracht tot een door de bevolking gedragen uitvoering te geraken. Zo’n integrale voorlichting, vooral als die met een ruimtelijke herordening gepaard gaat, omspoelt dus de gehele agrarische bevolking van het betrokken gebied, zodat een zich onttrekken moeilijk is. Dit herinnert weer aan wat er bij de groeps-methode voor voorlichting werd opgemerkt over het karakter van onontkoombaarheid van enkele van haar middelen. In de integrale

voorlichting worden deze middelen (b.v. het gezamenlijke project, buurtbijeenkomsten e.d.) dan ook toegepast.

Uit de ontwikkeling van de groepsmethode, alsook uit de ontwikkeling van de integrale voorlichting moge duidelijk zijn geworden, dat de voorlichting een aanzienlijke methodische heroriëntering heeft ondergaan. Was zij voor de oorlog vrij afwachtend en bediende zij hoofdzakelijk het publiek, dat tot haar kwam, thans is zij veel minder afwachtend en zoekt zij het publiek op. Deze ontwikkelingsgang in de Nederlandse agrarische voorlichting kan worden gekenschetst als van passief naar actief.

Intussen — dit moge nog wel even duidelijk gesteld worden — betekent dit niet, dat alle vroegere middelen en methoden kunnen worden verlaten. De intensieve actieve voorlichting betekent een aanzienlijke krachtsinspanning, die slechts op enkele plaatsen tegelijk kan worden gedaan. Het overige publiek zal men (op aanvraag) ook willen blijven bedienen. In de praktijk is dit voornamelijk het modernere deel ervan. Dit is ook noodzakelijk, want een voortrekkersgroep moge niet altijd een snelwerkend voorbeeld zijn; een voorbeeld van niet te onderschatten betekenis is zij altijd. Zij toont de praktijk wat mogelijk is, en ook de voorlichtingsdienst leert van haar. Zij houdt de Nederlandse landbouw mede hoog in de internationale vergelijking, welke er niet in de laatste plaats een is op basis van de kostprijs.

In het voorgaande werd de voorlichting op agrarisch terrein reeds gezien als apparaat van sociale controle. Uit de methodische ontwikkeling kan worden afgeleid, dat het als zodanig een aanzienlijke effectiviteit kan bereiken. Dit moet opnieuw de vraag aan de orde brengen in hoeverre het apparaat mag streven naar conformiteit aan gestelde doeleinden, en wanneer er van onverdraagzaamheid jegens personen of groepen, die geen belangstelling hebben voor de voorgestelde maatregelen en veranderingen, sprake kan zijn.

Het moge dus herhaald worden, dat naast de technische, economische en organisatorische bezinning op de doeleinden ook de sociaal-wetenschappelijke relevant is, opdat tenslotte de morele bezinning zo goed mogelijk gefundeerd zal zijn.